

מבוא

דן מכמן

במובן מסוים מפליא הדבר: דווקא ככל שאנו מתרחקים בזמן מהשואה, היא מעוררת יותר עניין בעולם המחקר, בציבוריות בישראל ובעולם. מספר הפרסומים על השואה הוא אדיר - ספריית יד ושם קולטת בשני העשורים האחרונים מעל לארבעת אלפים פרסומים מדי שנה. הספרות, האמנות, הקולנוע והעיתונות מרבים לעסוק בה, מוזיאונים לציונה מוקמים בשנים האחרונות יותר ויותר, ארגונים רבים פועלים להנצחתה ולזיכרונה, והאו"ם אימץ בשנת 2005 החלטה לציין מדי שנה את זכר השואה ביום זיכרון מיוחד ב-27 בינואר, הוא יום שחרור מחנה ההשמדה אושוויץ ב-1945.

ההתעניינות הגדולה הזאת מפעימה - אך היא גם מקור לבעיות. שכן, אף כי מקורה של היוזמה לרעיון להשמיד את הקיום היהודי בכל רחבי יבשת אירופה ואף מעבר לה היה בהיטלר ומקורביו, המימוש המהיר והיעיל כל כך אפשרי היה רק בזכות יוזמתם, יצירתיותם והתלהבותם של רבים בגרמניה ומחוצה לה שלא מהמעגל המקורב להיטלר. עובדה זאת נוגעת בעצבים הרגישים ביותר של הזיכרונות והתודעה הלאומיים של עמי אירופה, וההתמודדות עמה אינה פשוטה כלל ועיקר. בירור חלקן של אוכלוסיות מקומיות במבצע הרדיפות והרצח וטובת ההנאה ממנו לטווח קצר וארוך הוא עניין מעיק, וניכרות בו מגמות שונות בארצות שונות. בארצות מערב אירופה הוא החל עוד בשנות השבעים למאה הקודמת, בארצות מזרח אירופה הוא מתפתח באופנים שונים ובקצב שונה מאוד בכל ארץ וארץ מאז נפילת הגוש הקומוניסטי סביב שנת 1990. הנגישות לארכיונים ולאתרים שבהן התרחשה השואה היא מהותית בהקשר זה. עם זאת הפריזמות להערכת העבר נשזרות במצבים מקומיים ובאינטרסים מקומיים. בארצות הקומוניסטיות¹ לשעבר ניכרת לעתים קרובות הנטייה להשוות בין זוועות הסטליניזם למוראות הנאציזם, ולהציג את כל העמים כקורבנות של זה או של זה - לא פעם כתוצאה מתופעה אחת, תהא זו ה'טוטליטריות', 'תופעת רצח העם', 'מדיניות אימפריאליסטית' וכיוצא בכך; בתוך כך ממעיטים לא פעם בשיתוף פעולה מקומי עם הגרמנים בפעולתם נגד היהודים, ומתעלמים מההיבטים של

* פרופ' דן מכמן הוא ראש המכון הבינלאומי לחקר השואה ומופקד הקתדרה לחקר השואה על שם ג'ון ניימן, יד ושם, פרופסור לתולדות ישראל בזמן החדש במחלקה לתולדות ישראל על שם ישראל וגולדה קושיצקי, ראש המכון לחקר השואה על שם ארנולד וליאונה פינקלר ומופקד הקתדרה על שם אברהם ואדיתה שפיגל לחקר השואה, אוניברסיטת בר-אילן.

ההיסטוריה היהודית לגוניה. ביטוי אקדמי בולט מאוד למגמה זאת ניתן לאחרונה בספרו של טימותי סניידר, **ארצות דמים**, שנתפרסם לראשונה בשנת 2010 והיה לרב־מכר עולמי.² מול מגמה זאת עומד המחקר המדקדק, היורד לפרטים הקטנים ביותר ואינו מסתפק בהכללות - היודע באופן זה להצביע על הגוונים ועל ההבדלים בין מקומות שונים בימי מלחמת העולם השנייה ובין המשטר הנאצי למשטר הקומוניסטי. התפתחות המחקר על מזרח אירופה, כאמור לעיל, אינה אחידה; אפשר להבדיל באופן מובהק בין המחקר בחגורת הארצות הקומוניסטיות לשעבר הגובלות במרכז אירופה (פולין, צ'כיה, סלובקיה, הונגריה) שבהן צמח מחקר איכותי, ביקורתי ומעמיק, לבין הארצות שהיו חלק מברית המועצות, שבהן המחקר מתקדם בקשיים גדולים בהרבה. לגבי הארצות הללו המחקר החשוב על השואה נעשה לא פעם בידי חוקרים מערביים, לעתים קרובות - גרמנים. דוגמה מובהקת לכך הוא ספרו של כריסטוף דיקמן, **מדיניות הכיבוש הגרמנית בליטא 1941-1945**, שהוכתר ב-2012 בפרס יד ושם לספר המחקר הטוב ביותר לשנה החולפת.³ מעלתו המיוחדת של ספר זה, שבו החלקים על גורל היהודים מהווים כשני שלישים, היא שילובו של ההיבט היהודי, המבוסס הן על רגישותו וראייתו הרחבה והן על יכולתו של המחבר לקרוא לא רק גרמנית, ליטאית, רוסית ואנגלית, כי אם גם עברית ויידיש.

ובכן, אחד מספרי המחקר החשובים ביותר בתחום חקר השואה בשנים האחרונות נכתב על ליטא. עם זאת, גם ספרו של דיקמן מותיר עוד מקום רב למחקר, במיוחד מצד ההיסטוריה היהודית ותוך תשומת לב לעולם התרבות והדת היהודיות. בהקשר זה דווקא יש לברך את מכללת אפרתה על יוזמתה למקד את לימודי השואה במסגרתה ביהדות ליטא. הלימודים הללו נעשים באמצעות קורסים, פיתוח אמצעי לימוד וסיוורים. אך להתמקדות זאת יש גם היבט מחקר, שתוצאתו בכינוס שנערך בשנת תשע"ב, ופירותיו הכתובים מובאים בספר זה. הספר מביא מחקרים ותיעוד המאירים פנים שונות של שואת יהודי ליטא - אחת הקהילות היהודיות שנפגעה באופן הקשה ביותר בתוך המסכת הכללית של השואה,⁴ ואשר לא נותר ממנה בליטא עצמה כמעט זכר. יש לקוות, שמפעל לימוד ומחקר זה במכללה ימשיך ויעמיד פירות רבים נוספים.

2. ט' סניידר, **ארצות דמים**, ירושלים 2013; T. Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, New York 2010.

3. C. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941-1944*, Göttingen 2011.

4. חשוב בהקשר זה גם להפנות לספר: ד' לוי (עורך), **פנקס הקהילות: ליטא**, ירושלים תשנ"ו.